

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930.1: 94(477) «1800–1899»

<https://doi.org/94.10347/2522-4111.2017.37.1.7>

© Тарас Нагайко
(Переяслав-Хмельницький)

«УЧИТЕСЬ, ЧИТАЙТЕ, І ЧУЖОМУ НАУЧАЙТЕСЬ, Й СВОГО НЕ ЦУРАЙТЕСЬ»: ОСВІТЯНСЬКА ФАБУЛА ГРОМАДІВСЬКОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. У ВІТЧИЗНЯНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті на прикладі двох основних історіографічних етапів в дослідженні українського громадівського руху (1 – перша третина ХХ ст.; 2 – кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.) подано огляд праць, що містять відомості про освітянський процес в Україні у другій половині ХІХ ст. У значенні фабули розуміються характерні сюжетні вкраплення як у тематичних дослідженнях, так і окремих узагальнюючих розвідках з історії громад. Метою написання даної статті є виокремлення у сегменті національної історіографії тих досліджень, що розкривають сутність та характер їх діяльності, разом з тим висвітлюють питому вагу народної освіти та просвітництва в цілому, як рушіїв українського національного відродження. Послугуючись методами історіографічного аналізу, на основі хронологічно вибудованої палітри, наведення та співставлення сюжетних ліній наукових текстів, здійснено спробу комплексно оцінити ступінь висвітлення освітянського поступу українофільської інтелігенції. На прикладі першотворів, мемуарних джерел та наукових праць вітчизняних дослідників здійснено огляд найбільш актуальних праць з історії громадівського руху. Підкреслено основні етапи його вивчення національною історіографією. До аналізу також залучено міждисциплінарні дослідження, зокрема, праці з історії педагогіки в Україні. Зауважено на наявності регіональних, біографічних та гендерних підходів у сучасних вітчизняних дослідницьких студіях.

Ключові слова: освіта, просвітництво, українофільство, громадівський рух, національне відродження, історіографія.

Перебіг культурно-політичного процесу, що супроводжував становлення української нації, здобув широке висвітлення у дослідницьких студіях вітчизняних науковців, які визначили роль та значення освіти, як провідної ланки для формування національного світогляду українців. Одним із ключових сюжетів пов'язаних з дослідженням періоду українського національного відродження другої половини ХІХ ст. є формування та розвиток представниками українських Громад основ народної освіти. Просвітницька, педагогічна та наукова діяльність інтелігентів-громадівців зміцнила національний ґрунт, започаткувавши ідеї самостійного незалежного державницького існування українців.

Тема громадівського руху, як складової національного відродження другої половини ХІХ ст., виглядає доволі акцентованою у студіях вітчизняних науковців. Втім, упродовж становлення національної історіографії, осмислення ролі та значення громадівських осередків відбувалося нерівномірно, а, отже, внаслідок цього втраченою виявилася значна частина важливого фактологічного матеріалу.

М. С. Грушевський у вступному слові до ча-

сопису «За сто літ» (1927) зауважував на кризі джерельного матеріалу та вказував на альтернативний шлях дослідницького процесу у вивченні національної модернізації українства у період «довгого ХІХ століття». Аналізуючи ситуацію, що склалася у джерельно-методологічному плані він стверджував: «Преси і взагалі періодик не було. Через цензурне ухо пролазив і виходив на світ тільки невеликий відсоток того, що призначалося до друку, і цілком пропадала переважна його частина. <...> ... дослідникам українського відродження треба перевести підготовчу, збирацько-видавничу роботу коло матеріалу невиданого. Пошукати в архівах цензури, в останках архівів редакцій, літературно-наукових товариств і гуртків, в приватних збірках те, що призначалось до друку, та не побачило світу. В приватнім листуванні, в офіційних звідомленнях і паперах, в матеріалах, згромаджених жандармськими та поліційними трусами й розшуками, вилловлювати вказівки на ті прояви й симптоми громадських настроїв і рухів, що не знаходили собі вияву на прилюдній арені, в пресі й письменстві» [5, с. IV].

Важливим сегментом, що яскраво проступає крізь широкий спектр суспільних ініціатив, породжених громадівським рухом, є його освітянська фабула. Маючи за мету окреслити доробок вітчизняних науковців щодо її вивчення, варто вказати на те, що деякі акценти зауваженої теми присутні у наявних першоджерелах, до яких ми зараховуємо спогади, публіцистичні матеріали, інтелектуальну спадщину членів громад.

У одному з небагатьох наявних документів, що опосередковано засвідчують програмні наміри громадівців, – «Отзыве из Киева» (1862) уміщено думку про обов'язковість освіти для простого люду. В інтерпретації І. Житецького вона подається наступним чином: «Єдиний обов'язок освічених людей це ужити всяких можливих заходів і способів, щоб добути народові освіту, визнати себе, свої потреби, уміти ознаймувати їх, нарешті внутрішнім своїм розвитком дійти до того щабля громадянства, яке дає йому закон» [8, с. 100]. Дозволимо собі навести цю думку мовою оригіналу: «По нашему крайнему разумению, единственная обязанность людей, успевших приобрести высшее образование; состоит в томъ, чтобы употребить всевозможныя усилія съ целью доставить народу возможность образоваться, сознать себя, свои нужды, уметь заявить ихъ, словомъ внутреннимъ своимъ развитіемъ стать на ту степень, на которую онъ возведенъ закономъ» [2, с. 39–40].

У відомому публічному зверненні до Падалиці (псевдонім польського публіциста Зенона Фішева – *Т.Н.*) «Моя сповідь» (1862) очільник Київської громади В. Антонович зауважував на меті українофільського руху, яку, з-поміж іншого, вбачав у «заботе о просвещении народа, основанном на его собственных национальных началах» [1, с. 114]. Завдання народолюбської інтелігенції полягало у тому, аби «помочь народу в образовании, в достижении самосознания, а там он сам себе придумает цели» [1, с. 106].

Зазначені просвітницькі ідеали простежуються і в інтелектуальній спадщині одного з дієвих представників громади М. Драгоманова. Зокрема, у виданій у Женеві праці «Народні школи на Україні» (1877) він зауважує таке: «... школа і наукові книжки ще один з способів, не скажемо з найлегших, а з найменш надзвичайних для чоловіка з попсованою панством натурою, послужити на свою чергу мужиків. А зменшивши хоч трохи те, що сам народ зве своєю темнотою, ми підкопаємо і ті основи, на котрих держиться і заїдає ще народ здирство, проти котрого часто тільки й воюються громадівці і у нас і в Європі» [6, с. 152].

Глибокі соціальні протиріччя в існуючій системі суспільних взаємовідносин на тлі відсутності системи народної освіти, які в подальшому стали рушієм для важливих еволюційних змін, засвідчені спогадами І. Нечуй-Левицького, що згадував процес свого домашнього навчання: «Сам батько вчив мене читати та писати разом з хлопцями, котрі приходили до нас вчитись. Батько завів школу для селян, набрав хлопців і вчив їх літом у пасіці в катразі, а зимою в кухні. Разом з тими хлопцями вчився й я. Але раз дізнався про ту школу польський пан, стеблівський дідич, покликав батька і сказав йому: «Як ви вивчите мужиків читати, то підете й ви, піду й я на поле робити, а мужики не схотять робити...» Пан звелів забрати хлопців в суконну фабрику» [20, с. 231].

Перші ідейні та практичні кроки з впровадження народної освіти та її подальшого розвитку належать когорті старогромадівців: В. Антоновичу, Ф. Вовку, М. Драгоманову, П. Житецькому, П. Чубинському, М. Лисенку, В. Беренштаму та іншим. У своїх спогадах М. Стороженко, який був близько знайомий з багатьма діячами українофільського руху, вказував на практичну освітянську діяльність членів громад. Зокрема, вчителями 1-ї Київської гімназії представлені: П. Житецький, В. Лучицький, А. Юркевич, В. Науменко, К. Жук. Визначний композитор М. Лисенко згаданий ним як засновник та викладач музично-драматичної школи [43]. Крім того її члени працювали на посадах в Київському університеті. С. Русова у своїх спогадах відмічала, що саме знайомство з громадівцями та перебування у відповідному середовищі сприяло її подальшому професійному становленню, як педагога [38]. Однак, просвітницько-педагогічна діяльність учасників громад ставала безпосереднім приводом для утисків з боку адміністративно-урядової системи. Так, О. Русов зауважував про численні обшуки та переїзди у зв'язку з жандармським переслідуванням [45]. У спогадах С. Єгунової-Щербини вказано на переслідування, що зчинилися відносно представників Одеської громади вчителя Л.А. Смоленського «за те, що на його лекціях бувають присутні нелегальні особи, <...> що настрої його протиурядовий» та педагога О.О. Андрієвського, що характеризується нею, як «занадто сміливий та незалежний» [7, с. 197].

У студіях вітчизняних дослідників першої третини ХХ ст. громадівський рух представлений переважно працями, що являють собою розвідки з історії окремих громад. Найбільшою

дослідницької уваги, як головний українофільський осередок, а відповідно й наукового вивчення зазнала Київська Українська Громада, очолювана В. Антоновичем. Нижче ми свідомо обмежимося розглядом саме цих напрацювань.

Одним з перших дослідників зазначеного періоду, що звернув свою увагу на роль та значення громадівського руху, як прояву культурно-національної основи українства був В. Міяковський. Аналізуючи наявну джерельну базу у статті «Киевская громада»: Из истории украинского общественного движения 60-х гг.» (1924), він наводить публічні петиції («Отзыв из Киева», лист А.В. Головніна до кн. Васильчикова), анонімні наклепи та документи судочинства по відношенню до учасників громади (справа В. Синьогуба). Зазначені джерела розкривають суть взаємооцінки, існуючої між урядово-жандармським та українофільським середовищем. У числі іншого автором зауважено на ролі недільних шкіл, як місць, що сприяли початку суспільної діяльності членів майбутніх громад, а, отже, були тими осередками, які на основі просвітницької діяльності здійснювали консолідацію громадівців. Так, вивчаючи справу В. Синьогуба, дослідник зупиняється на свідченнях п. Курлюка, який безпосередньо вказував на прямий зв'язок недільних шкіл та Київської громади на початку 1860-х рр. При цьому він відмічав відкритість організації [18, с. 138]. Натомість у рапорті Канівського справника п. Котлярова та чиновника особливих доручень п. Скрипцова від 12 травня 1861 р. зазначено, що її метою було зближуватися з простим народом, навчати його грамоті, аби шкодити царському режимові. Дослівно фрагмент у документі, що характеризує громадівців виголошує: «Это молодые и пылкие вольнодумцы, употребляющие все усилия к осуществлению лелеемой ими мысли о свободе Малороссии и старающиеся сблизаться с простым народом, научать его грамоте и постепенно внушать ему мысли о бывшей славе Малороссии и о прелестях свободы, с той именно целью, дабы впоследствии, когда умы простого народа покорятся их влиянию, действовать во вред монархии» [18, с. 136–137]. У листі А.В. Головніна до кн. Васильчикова подається наступна характеристика громадівців: «Лица эти (двадцать один член «Громады» – автор статті), принадлежащие, по видимому, к малороссийскому дворянству и посвящающие свою деятельность образованию простого народа, подверглись, по их словам, упреки и даже гонению со стороны общества, кото-

рое видит в них нарушителей общественного спокойствия и приписывает им политические тенденции» [18, с. 149]. У відповідь на це кн. Васильчиков зауважив таке: «члены этого общества (Громады – Т.Н.) без дозволения правительства приняли на себя, неизвестно по каким побуждениям, образование простого народа и, несмотря на все обвинения и упреки, которым подвергались со стороны общества, продолжают дело» [18, с. 150].

І.П. Житецький у статті «Київська громада за 60-тих років» (1928), яка є однією з найбільш повних та об'ємних тогочасних наукових розвідок про цей осередок, зауважує, що головним завданням української громадської культурної праці була народна освіта. Як і В. Міяковський, він також пов'язує виникнення громад з появою недільних шкіл. На думку автора, метою цих закладів було «дати українському народові освіту в найприступнішій для нього самого формі народною українською мовою» [8, с. 93]. Цінним матеріалом в зазначеній праці, з огляду на брак джерельної бази, є документальні свідчення щодо цілей громадівства, як україноцентричного руху. Зокрема, наводяться два листи О.І. Стоянова до В.С. Гнилосирова. Вони й засвідчують наступну думку автора статті: «Київські громадяни після заборони (червень 1862 – примітка І.Ж.) усіх недільних шкіл, що до того часу найбільш притягали їх увагу, звернулися тепер до складання і видавництва народніх книжок, до збиранки грошей на друк та на інші громадські потреби, а також на пропаганду своїх пересвідчень» [8, с. 106]. Саме просвітницький напрямок діяльності громад зумовив розвиток національних форм освіти. Важливим елементом у вивченні освітянської фабули є наведені автором персональні відомості про учасників Київської Української Громади, де з-поміж іншого зауважується їхній професійний ценз, зокрема педагогічний. У подальшому це дало можливість низці дослідників зосередитись на вивченні їхньої педагогічної спадщини, наукових здобутків тощо.

О. Рябінін-Скляревський на початку своєї праці «Київська громада 1879-х р.» дає оцінку тій місії, яку мала Київська громада у досліджуваний час: «Громада надавала велике значення культурно-просвітній праці, брала участь в організації шкіл, допомагала окремим людям в їх стремлінні до освіти» [39, с. 144]. Разом з тим, саме приналежність багатьох її членів до освітянського середовища, зокрема, університету, змушувала частину її учасників

залишатися поміркованими щодо прагнень національного самовияву у будь-якій іншій формі, окрім культурницької діяльності. Проаналізовані автором матеріали засвідчують важливі організаційні та персональні зміни у громадському середовищі. З появою більш радикальних настроїв з-поміж учасників громади та потраплянням окремих її членів за кордон змінився й характер просвітницької роботи. Зокрема, велося таємне постачання літератури із закордонних друкарень та її нелегальне розповсюдження. Втім еволюція громадського середовища не вивела його на нову конкретну організаційну форму діяльності. «Українофіли 1870-х років не виступали як політична партія з одним програмом, який ставив би ясні завдання. Вони боролися за культурну позицію і постачали із закордонних друкарень літературу українською мовою для культурно-соціальної агітації. Це були твори красного письменства народників <...>, журнал «Громада», брошури» [39, с. 154].

О. Назаревський у статті «До історії Київської Громади 1870-х років» (1930) позначав роль громади, як нелегального українофільського осередку. Дослідник наводить тексти доносів, у яких зокрема вказано на місця, характер та учасників тогочасних підпільних зібрань громадівців. З-поміж них називаються й освітяни: учитель 2-ї гімназії П. Житецький, директор ремісничої школи Ломачевської (О.І. Ломачевський-Петруняк – *Т.Н.*), учителі Белоусов, Науменко, Лисенко. Даючи оцінку тогочасній ситуації в діяльності Київської громади, О. Назаревський стверджує наступне: «Деякий час, з огляду на конспіративність зібрань та здебільшого науковий, літературний і громадський, а не суто політичний характер діяльності Громади, вона не привертала до себе серйозної уваги «властей предрержащих», але згодом, у зв'язку з розвитком національно-культурного українського руху, що так був поширився саме в середині 70-х років і викликав, разом із побоюванням влади, різко негативне вороже ставлення до себе певних кол тодішнього суспільства, у зв'язку з підсиленням саме політичних моментів у діяльності Громади, становище різко змінилось: доноси на членів Громади – писані й друковані, з підписами й анонімні – так і посипали один по одному» [19, с. 208].

Безумовно важливе місце для історіографічної оцінки цього періоду посідає предметне дослідження Г.Є. Жураковського «До питання про джерела освітньої діяльності старої Київської громади» (1930). На жаль, нам відомий

лише його бібліографічний опис, в якому зазначається, що праця видана окремим відбитком з IV книги «Записок Київського інституту народної освіти». Обсяг публікації становить 12 сторінок [9]. Зокрема, у її анотованому змісті представленому на сайті Педагогічного музею України Національної академії педагогічних наук України зазначено, що в статті подано відомості про полонізацію населення України у першій половині XIX ст., політику уряду Російської імперії в галузі освіти. Основу розвідки становить детальне змалювання життя студентів Київського університету у другій половині XIX ст. [42].

Звертаючись до розгляду сучасних вітчизняних студій, презентованих дослідницькими працями кінця XX – початку XXI ст., слід зауважити на тому, що їх основною характерною рисою по відношенню до висвітлення громадського руху постає міждисциплінарність. Так, чи не найвичерпнішим з окресленої теми виглядає доробок дослідниці Н. Побірченко. Зокрема, у монографічному двокнижжі «Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття» (2000) авторка концептуально розглядає освітній процес у контексті громадського руху в Україні другої половини XIX ст.

Зокрема, у першій книзі «Київська громада» нею розкрито історичні передумови процесу національного відродження. Зауважується роль недільних шкіл, освітньо-виховна діяльність членів Громади в тісній прив'язці до українського мовного контенту, з якого й бере початок національне просвітництво. Дослідницею розглядаються його наукова, освітня, видавнича та мистецька складові. Науково-освітній вектор розглянуто через діяльність дослідницьких та видавничих осередків, таких як: Південно-західний відділ Російського географічного товариства, «Киевский Телеграф», «Киевская Старина». Дослідницею виокремлено такі спектри, як народна освіта, наукова діяльність та письменство, що зумовили подальшу еволюцію українського просвітницького руху, а також його заборони урядовими органами [30].

У другій книзі «Громади Наддніпрянської України» (2000) означені процеси розглядаються через роль та значення регіональних осередків громадівства в Одесі, Полтаві, Харкові та Чернігові [31].

Обидва видання містять важливий компонент – біографічний словник членів українських громад із зазначенням характеру їх діяльності.

Підсумком роботи щодо осмислення педагогічного спадку громадівців став укладений дослідницею каталог «Бібліографія педагогічної спадщини членів українських громад» (2000). У вступі до цього видання Н. Побірченко зауважує, що бібліографія педагогічної спадщини членів українських громад нараховує близько двох тисяч назв та охоплює кілька сотень імен включно з псевдонімами. Отже, потужний пласт згаданих праць засвідчує неабияку увагу до теми розвитку народної освіти. Авторка відмічає, що підіймаючи «цілину народної освіти і педагогічної науки свого часу» громадівці зверталися до найширшого спектру тем. З-поміж них проблема навчання рідною мовою, розвиток мережі сільських шкіл, постань народного вчителя, процес книговидавання, бібліотечна справа, створення підручників для україномовних шкіл, жіноча освіта тощо. Впорядкувавши та представивши в опублікованому вигляді широкому науковому загалові зазначений каталог, дослідниця змогла відібрати ті «золоті зерна народної педагогіки», що залишили важливий слід відродженні й розвитку української національної культури, створенні національної школи [22, с. 5–6].

У монографії «Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття)» (2002) Н. Побірченко розглядає аспекти культурно-національного характеру педагогічної і науково-просвітницької діяльності Громад, що постає як окремий ідейно-педагогічний феномен зі своїми закономірностями розвитку та відповідним чином впливає на сучасне становище освітньої галузі. Науковець розглянула соціально-педагогічні та ідеологічні засади створення українських громад в Наддніпрянській Україні. Зокрема, подається історична та культурологічна візія цього процесу, наголошується на генезі світоглядних цінностей учасників громадівського руху. Через хронологічний спектр (від початку 60-х рр. XIX до початку XX ст.) розглядається становлення педагогічно-просвітницької та наукової діяльності його окремих осередків. Відзначено роль журналу «Киевская старина» у їх роботі. Дослідниця відмічає, що культуротворча діяльність українських громад позначилася змаганням їх членів за національну школу в Україні. Одним з важливих аспектів, що розкриває суть освітянської доктрини громадівського руху виступає етнографія дитинства, що подається автором через аналіз історіографічних досліджень, розвідок (праць) громадівців, їхню художню спадщину,

оцінку дитячих ігор, духовні цінності в культурі батьківства. Однією з основ національної педагогіки виступає родинне виховання та шкільна освіта дітей. Авторський аналіз присвячено історії освіти та боротьбі за українську мову в офіційному освітньому процесі. Важливе значення відводиться розгляду питання методологічних засад та підходів педагогічної діяльності громадівців в гуманітарній сфері [32].

Важливу спадщину становлять також і окремі наукові розвідки дослідниці, що, зокрема, відображають роль Громад в освітньому процесі другої половини XIX ст. В оцінці зазначених праць ми обмежимося наведенням умовної класифікації, за якою вирізнимо окремі тематичні групи.

Отже, до *першої* віднесемо статті у наукових часописах, де розкрито вплив Громад на створення в Україні недільних шкіл. Це зокрема праці: «Київські громадівці і недільні школи (60-ті роки XIX ст.)» (1999) [25], «Громади і недільні школи на Чернігівщині (60-ті роки XIX століття) (до історії питання)» (2000) [23].

Другу групу становлять публікації присвячені Громадам, як окремим освітнім центрам: «Просвітницька діяльність українських Громад (друга пол. XIX – поч. XX ст.)» (1999) [35], «До історії створення та початків освітньої діяльності Київської громади (60-ті роки XIX ст.)» (1999) [24], «Світлий промінь (Педагогічна школа і Київська громада в 60-ті роки XIX ст.)» (2000) [36], «Педагогічна і просвітницька діяльність Громад (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2000) [29].

Окремі статті дослідниці присвячені розгляду часописів редагованих громадівцями, що висвітлювали на їх сторінках тематику освітнього процесу: «Освітні проблеми на сторінках журналу «Основа» (1861–1862)» (1999) [27], «Проблеми освіти на сторінках газети «Киевский телеграф» (2000) [33], «Проблеми освіти на сторінках часопису «Киевская старина» (1882–1906)» (2000) [34], «У боротьбі за освіту України. «Черниговский листок» (1861–1863)» (2000) [37].

Для більш повного представлення наукового доробку Н. Побірченко варто також вказати на публікації, присвячені окремим постатям громадівців, де предметом вивчення виступає їх педагогічна діяльність. Це праці: «Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог...» (1998) [26], «Освітня діяльність Павла Гнатовича Житецького (1837–1911)» (1998) [28], «Педагогічно-просвітницька діяльність Павла Платоновича Чубинського (1839–1884)» (2008) [11].

Визначний вплив на дослідження громадського руху в Україні другої половини XIX ст. здійснив А. Катренко. Зокрема, предметно тему освітньої діяльності у громадському середовищі було піднято ним у навчальному посібнику «Український національний рух XIX століття» (1999) [13]. Зокрема, у розділі «Освітньо-культурна й політична робота громадських осередків 70-х – початку 80-х років» автор описує діяльність Київської, Одеської та Єлісаветградської громад. Дослідник відмічає ту обставину, що громадівці підтримували матеріально й духовно талановиту українську молодь, організовували освіту на селі, пропагували українську культуру. У монографії «Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60–90-ті роки XIX ст.» (2003) [12], написаній спільно з Я. Катренко відмічалася ключова роль освіти в становленні національної самосвідомості: «Працюючи в цих школах вони змушені біли міркувати над питаннями, що виникали перед ними, при чому не тільки освітнього, а й суспільно-політичного звучання» [12, с. 51]. З-поміж цих питань автор відмічає проблему низького рівня освіченості народу, відсутність шкільної національної освіти, вибору мови навчання. На думку авторів боротьба представників Київської громади «за широку освіту народних мас», запровадження української мови у процес навчання та її поширення в суспільстві справило вагомe значення для збереження національної ідентичності українського народу.

Зазначимо, що освітня фабула громадського руху представлена також різноплановими публікаціями, що презентують регіональні, біографічні та гендерні студії. Це праці дослідників: Г. Белан, В. Борисенко Н. Коляда, А. Кучеренко, Т. Мацейків, А. Нікітенко, В. Філіпович та ін. [3; 4; 14; 15; 16; 17; 21; 44]. Їх зміст вбирає аспекти педагогічно-просвітницької та освітньо-наукової діяльності як громад в цілому, так і їх окремих представників. Наявність широкого спектру означених праць засвідчує, що на сучасному історіографічному етапі зростає увага до увиразнення значення освітніх практик, встановлення їх конкретної ролі у процесі національного відродження. Культурна складова цього процесу мислиться невід'ємною частиною політичного визрівання

української державності у новітній період. Розмірковуючи над політичною місією Київської громади, дослідниця Л. Іванова зауважує: «Хоч громадівці, виправдовуючись перед урядом, відрікалися тут від «сепаратизму державного», стає очевидним, що поширюючи й відроджуючи національну культуру й освіту, вони неодмінно мусять прийти до сепаратизму державного» [10, с. 280]. Відомий вчений-мовознавець, активний член Київської громади П. Житецький засвідчує усвідомлене ставлення громадівців до перспективи розвитку національної освіти: «Ми вже добре знали, що однієї свободи мало – без науки, без європейської освіти...» [40, с. 196]. Ще один представник Київської Української Громади О. Стоянов відносно мети народолобців-громадівців вказував, що нею є поліпшення побуту простолюду через розвиток моральних та розумових якостей, і саме освіта та знання виступають головним засобом на цьому шляху [41, с. 95].

Розглянуті етапи вітчизняної історіографії виразно засвідчують, що одним з основних векторів осмислення громадського руху виступала саме освіта, що переживала важливий процес свого становлення. Вона розумілася в якості ідейного підґрунтя для творення майбутньої національної держави. У різних підходах та формах громадівцями втілювалися засадничі орієнтири, що дозволили успішно розпочати й завершити цей процес. А освіта народних мас виступила дієвим механізмом цього інтелектуального поступу. Плеяда діячів українських громад другої половини XIX ст. змогла втілити принцип закладений у поетичному маніфесті Т. Шевченка: «Учітесь, читайте, / І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь».

Викладений вище матеріал засвідчує, що обрана тема лишається актуальною для подальшого вивчення не лише в історіографічному, а й джерелознавчому аспекті, адже брак документальних відомостей про історію громадського руху зумовлює необхідність ширшого залучення джерел приватного походження: публіцистичних праць, листів, мемуарів, а також встановлення біографічних відомостей в діяльності громадівців, освітянський поступ яких призвів до відродження національної свідомості українців та створив умови для практичного втілення ідеї української державності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Моя исповедь. В кн. Твори. Том 1. / В. Антонович. – К., 1932. – С. 100–119.
2. Багалій Д. Отзыв из Киева / Д. Багалій // Матеріали до біографії В.Б. Антоновича. – К., 1929. – С. 38–48.

3. Белан Г. Громадське виховання молоді в науково-педагогічному доробку О. Кониського / Г. Белан // Вісник Львівського університету. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 324–337.
4. Борисенко В.Й. М.П. Драгоманов і Тимчасова педагогічна школа в Києві у 60-х роках ХІХ ст. / В.Й. Борисенко // Теоретична спадщина Михайла Драгоманова в сучасних вимірах: Збірник статей викладачів кафедри історії України НПУ імені М.П. Драгоманова / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 124–135.
5. Грушевський М.С. Переднє слово / М.С. Грушевський // За сто літ. – 1927. – № 1. – С. III–VI.
6. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М. Драгоманов. – Женева, 1877. – 152 с.
7. Єгунова-Щербина С. Одеська громада кінця 1870-х років. Спомини / С. Єгунова-Щербина // За сто літ. – 1928. – № 2. – С. 189–199.
8. Житецький І. Київська громада за 60-тих років / І. Житецький // Україна: науковий двохмісячник українознавства. – 1928. – Кн. 1. – С. 91–125.
9. Жураковский Г.Є. До питання про джерела освітньої діяльності старої Київської громади: (окремий відбиток з ІV книги Записок Київського інституту народної освіти) / Г.Є. Жураківський. – К., 1930. – 136 с.
10. Іванова Л.Г. З історії Київської Громади 60-х років ХІХ ст. / Л.Г. Іванова // Українська суспільно-політична думка ХVІІІ–ХІХ ст.: напрямки, форми, тенденції: наукові розвідки / Л.Г. Іванова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 340 с.
11. Ігнатенко Н.В. Педагогічно-просвітницька діяльність Павла Платоновича Чубинського (1839–1884): навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.В. Ігнатенко, Н.С. Побірченко. – Тернопіль: Астон, 2008. – 160 с.
12. Катренко А.М. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60–90-ті роки ХІХ ст.) / А.М. Катренко, Я.А. Катренко. – К., 2003. – 179 с.
13. Катренко А.М. Український національний рух ХІХ ст. Ч. 2. 60–90-ті роки ХІХ ст.: навч. посіб. для студ. іст. ф-ту / А.М. Катренко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 189 с.
14. Коляда Н. Архівні джерела: недільні школи в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Н. Коляда // Історико-педагогічний альманах. – 2006. – Вип. 1. – С. 112–123.
15. Коляда Н. Просвітницько-педагогічна діяльність студентської молоді України в недільних школах (60-ті рр. ХІХ ст.) / Н. Коляда // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Вип. 17. – Львів, 2003. – С. 232–239.
16. Кучеренко А.А. Діяльність «Громад» Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині ХІХ ст. / А.А. Кучеренко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – № 6. – 2002. – Т. 17. – Вип. 4. – С. 67–72.
17. Мацейків Т. Педагогічно-просвітницька діяльність Тадея Рильського / Т. Мацейків // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 36–37.
18. Міяковський В. «Киевская громада»: Из истории украинского общественного движения 60-х гг. / В. Міяковський // Летопись революции. – 1924. – № 4. – С. 127–150.
19. Назаревський О. До історії київської громади 1870-х років / О. Назаревський // За сто літ. – Кн. 5. – Харків-Київ, 1930. – С. 208–212.
20. Нечуй-Левицький І. Життєпис / І. Нечуй-Левицький // В кн.: Самі про себе / Автобіографії видатних українців ХІХ століття / редакція Юрія Луцького. – Нью-Йорк: Видання Української Вільної Академії Наук у США, 1989. – С. 229–238.
21. Нікітенко А.І. Жіноцтво в благодійній та освітній діяльності Київської Старої Громади (70–80-ті рр. ХІХ ст.). / А.І. Нікітенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та Археологія. – Вип. 22. – 2014. – С. 31–38.
22. Побірченко Н.С. Бібліографія педагогічної спадщини членів українських Громад (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). / Н.С. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 125 с.
23. Побірченко Н.С. Громади і недільні школи на Чернігівщині (60-ті роки ХІХ століття) (до історії питання) / Н.С. Побірченко // Дискурс сучасної історичної романістики: поетика жанру. Наукові студії. – К. : Видавничий центр «Київський університет», 2000. – С. 305–315.
24. Побірченко Н.С. До історії створення та початків освітньої діяльності Київської громади (60-ті роки ХІХ ст.) / Н.С. Побірченко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 126–138.
25. Побірченко Н.С. Київські громадівці і недільні школи (60-ті роки ХІХ ст.) / Н.С. Побірченко // Шлях освіти. – 1999. – № 4. – С. 40–45.
26. Побірченко Н.С. Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог (Короткий життєпис) / Н.С. Побірченко. – К.: Педагогічна думка, 1998. – 72 с.

27. Побірченко Н.С. Освітні проблеми на сторінках журналу «Основа» (1861–1862) / Н.С. Побірченко // Рідна школа. – 1999. – № 11. – С. 69–73.
28. Побірченко Н.С. Освітня діяльність Павла Гнатовича Житецького (1837–1911) / Н.С. Побірченко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного інституту. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1998. – С. 169–182.
29. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність Громад (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н.С. Побірченко // Зміст і технології шкільної освіти. Матеріали звітної наукової конференції Інституту педагогіки АПН України. – К. : Педагогічна думка, 2000. – С. 8–9.
30. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга I. Київська громада / Н.С. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 307 с.
31. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга II. Громади Наддніпрянської України / Н.С. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 185 с.
32. Побірченко Н.С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття): Монографія / Н.С. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2002. – 331 с.
33. Побірченко Н.С. Проблеми освіти на сторінках газети «Киевский телеграф» / Н.С. Побірченко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 2000. – С. 74–81.
34. Побірченко Н.С. Проблеми освіти на сторінках часопису «Киевская старина» (1882–1906) / Н.С. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 91 с.
35. Побірченко Н.С. Просвітницька діяльність українських Громад (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / Н.С. Побірченко // Вчені записки Київського національного економічного університету. – К., 1999. – С. 209–21.
36. Побірченко Н.С. Світлий промінь (Педагогічна школа і Київська громада в 60-ті роки XIX ст.) / Н.С. Побірченко // Матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування творчої особистості вчителя національної школи XIX століття». – К. : Знання, 2000. – С. 72–75.
37. Побірченко Н.С. У боротьбі за освіту України. «Черниговский листок» (1861–1863) / Н.С. Побірченко // Рідна школа. – 2000. – № 3. – С. 67–70.
38. Русова С. Мої спомини. Рр. 1861–1879 / С. Русова // За сто літ. – 1928. – № 2. – С. 135–175.
39. Рябінін-Скляревський О. Київська громада 1879-х р. / О. Рябінін-Скляревський // Україна – Кн. 1–2. – 1927. – С. 144–162.
40. Сарбей В.Г. Україна крізь віки. У 13-ти тт. – К. : Альтернативи, 1998–1999. – Т. 9: Сарбей В.Г. Національне відродження України / НАН України. Інститут історії України. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
41. Світленко С.І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст. / С.І. Світленко // Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: Герда, 2007. – 457 с.
42. Сівков О. Грані творчості Геннадія Жураківського (до 120-річчя від дня народження) / О. Сівков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pmu.in.ua/news/grani_tvorch_zhyrakivskii/
43. Стороженко М. З мого життя / М. Стороженко / Упор. і вст. ст. В. Ульяновського. – К. : Либідь, 2005. – 432 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України»).
44. Філіппович В. Недільні школи в просвітницькій діяльності громади Полтави / В. Філіппович // Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – С. 115–119.
45. Шамрай С. Спомини Ол. Ол. Русова / С. Шамрай // За сто літ. – 1927. – № 1. – С. 236–258.

REFERENCES

1. Antonovych V. Moia uspoved. V kn. Tvory. Tom 1. / V. Antonovych. – K., 1932. – S. 100–119.
2. Bahaliy D. Otvuz yz Kyeva // Materialy do biografiyi V.B. Antonovycha. – K., 1929. – S. 38–48.
3. Byelan H. Hromads'ke vykhovannya molodi v naukovo-pedahohichnomu dorobku O. Konys'koho / H. Byelan // Visnyk L'vivs'koho universytetu. – Vyp. 21. – Ch.1. – S. 324–337.
4. Borysenko V.Y. M.P. Drahomanov i Tymchasova pedahohichna shkola v Kyuevi u 60-kh rokakh XIX st. / V.Y. Borysenko // Teoretychna spadshchyna Mykhayla Drahomanova v suchasnykh vymirakh: Zbirnyk statey vykladachiv kafedry istoriyi Ukrayiny NPU imeni M.P. Drahomanova / Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M.P. Drahomanova. – K. : Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 2011. – S. 124–135.

5. Hrushevs'kyi M.S. Perednye slovo / M.S. Hrushevs'kyi // *Za sto lit.* – 1927. – № 1. – S. III–VI.
6. Drahomanov M. Narodni shkoly na Ukrayini sered zhyttya i pys'menstva v Rosiyi / M. Drahomanov. – Zheneva, 1877. – 152 s.
7. Yehunova-Shcherbyna S. Odes'ka hromada kintsya 1870-kh rokiv. Spomyny / S. Yehunova-Shcherbyna // *Za sto lit.* – 1928. – № 2. – S. 189–199.
8. Zhytets'kyi I. Kyyivs'ka hromada za 60-tykh rokiv / I. Zhytets'kyi // *Ukrayina: naukovyy dvokhmisyachnyk ukrayinoznavstva.* – 1928. – Kn. 1. – S. 91–125.
9. Zhurakovskyy H. Ye. Do pytannya pro dzherela osvityni diyal'nosti staroyi Kyyivs'koyi hromady: (okremyy vidbytok z IV knyhy Zapysok Kyyivs'koho instytutu narodnoyi osvity) / H. Zhurakovskyy. – K., 1930. – 136 s.
10. Ivanova L.H. Z istoriyi Kyyivs'koyi Hromady 60-kh rokiv KhIKh st. / L.H. Ivanova // *Ukrayins'ka suspil'no-politychna dumka XVIII–KhIKh st.: napryamky, formy, tendentsiyi: naukovi rozvidky / L.H. Ivanova.* – K. : Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 2011. – 340 s.
11. Ihnatenko N.V. Pedahohichno-prosvitnyts'ka diyal'nist' Pavla Platonovycha Chubyns'koho (1839–1884): navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshcheykh navchal'nykh zakladiv / N.V. Ihnatenko, N.S. Pobirchenko. – Ternopil': Aston, 2008. – 160 s.
12. Katrenko A.M. Natsional'no-kul'turna ta politychna diyal'nist' Kyyivs'koyi hromady (60–90-ti roky XIX st.) / A.M. Katrenko, Ya.A. Katrenko. – K., 2003. – 179 s.
13. Katrenko A.M. Ukrayins'kyi natsional'nyy rukh KhIKh st. Ch. 2. 60–90-ti roky KhIKh st.: navch. posib. dlya stud. ist. f-tu / A.M. Katrenko; Kyyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 1999. – 189 s.
14. Kolyada N. Arkhivni dzherela: nedil'ni shkoly v Ukrayini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) / N. Kolyada // *Istoryko-pedahohichnyy al'manakh.* – 2006. – Vyp. 1. – S. 112–123.
15. Kolyada N. Prosvitnyts'ko-pedahohichna diyal'nist' students'koyi molodi Ukrayiny v nedil'nykh shkolakh (60-ti rr. XIX st.) / N. Kolyada // *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya pedahohichna.* – Vyp. 17. – L'viv, 2003. – S. 232–239.
16. Kucherenko A.A. Diyal'nist' «Hromad» Pivdnyia Ukrayiny po rozhortannyy ukrayins'koho kul'turno-osvitynoho rukhu u druhiy polovyni XIX st. / A.A. Kucherenko // *Naukovi pratsi: Naukovometodychnyy zhurnal.* – № 6. – 2002. – T. 17. – Vyp. 4. – S. 67–72.
17. Matseykiv T. Pedahohichno-prosvitnyts'ka diyal'nist' Tadeya Ryl's'koho / T. Matseykiv // *Dyvoslovo.* – 2001. – № 1. – S. 36–37.
18. Miyakovskyy V. «Kyevs'ka hromada»: Yz ystoriy ukraynskoho obshchestvennoho dvyzhenyia 60-kh hh. / V. Miyakovskyy // *Letopys' revolyutsyy.* – 1924. – № 4. – S. 127–150.
19. Nazarevs'kyi O. Do istoriyi kyyivs'koyi hromady 1870-kh rokiv / O. Nazarevs'kyi // *Za sto lit.* – Kn. 5. – Kharkiv-Kyyiv, 1930. – S. 208–212.
20. Nechuy-Levyts'kyi I. Zhyttyepys / I. Nechuy-Levyts'kyi // V kn.: Sami pro sebe / Avtobiohrafii vydatnykh ukrayintsev XIX stolittya / redaktsiya Yuriya Luts'koho. – N'yu-York: Vydannya Ukrayins'koyi Vil'noyi Akademiyi Nauk u SShA, 1989. – S. 229–238.
21. Nikitenko A.I. Zhinotstvo v blahodiyniy ta osvityniy diyal'nosti Kyyivs'koyi Staroyi Hromady (70–80-ti rr. XIX st.) / A.I. Nikitenko // *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya: Istoryia ta Arkheolohiya.* – Vyp. 22. – 2014. – S. 31–38.
22. Pobirchenko N.S. Bibliohrafiya pedahohichnoyi spadshchyny chleniv ukrayins'kykh Hromad (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittya). / N.S. Pobirchenko. – K. : Naukovyy svit, 2000. – 125 s.
23. Pobirchenko N.S. Hromady i nedil'ni shkoly na Chernihivshchyni (60-ti roky XIX stolittya) (do istoriyi pytannya) / N.S. Pobirchenko // *Dyskurs suchasnoyi istorychnoyi romanistyky: poetyka zhanru. Naukovi studiyi.* – K. : Vydavnychyy tsentr «Kyyivs'kyi universytet», 2000. – S. 305–315.
24. Pobirchenko N.S. Do istoriyi stvorennia ta pochatkiv osvityniy diyal'nosti Kyyivs'koyi hromady (60-ti roky XIX st.) / N.S. Pobirchenko // *Pedahohika i psykholohiya.* – 1999. – № 2. – S. 126–138.
25. Pobirchenko N.S. Kyyivs'ki hromadivtsi i nedil'ni shkoly (60-ti roky XIX st.) / N.S. Pobirchenko // *Shlyakh osvity.* – 1999. – № 4. – S. 40–45.
26. Pobirchenko N.S. Oleksandr Oleksandrovych Rusov – ukrayins'kyi hromads'kyi diyach, vchenyy, pedahoh (Korotkyy zhyttyepys) / N.S. Pobirchenko. – K. : Pedahohichna dumka, 1998. – 72 s.
27. Pobirchenko N.S. Osvityni problemy na storinkakh zhurnalu «Osнова» (1861–1862) / N.S. Pobirchenko // *Ridna shkola.* – 1999. – № 11. – S. 69–73.
28. Pobirchenko N.S. Osvityna diyal'nist' Pavla Hnatovycha Zhytets'koho (1837–1911) / N.S. Pobirchenko // *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu.* – K. : Mizhnarodna finansova ahentsiya, 1998. – S. 169–182.
29. Pobirchenko N.S. Pedahohichna i prosvitnyts'ka diyal'nist' Hromad (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) / N.S. Pobirchenko // *Zmist i tekhnolohiyi shkil'noyi osvity. Materialy zvitnoyi naukovoyi*

- konferentsiyi Instytutu pedahohiky APN Ukrayiny. – K. : Pedahohichna dumka, 2000. – S. 8–9.
30. Pobirchenko N.S. Pedahohichna i prosvitnyts'ka diyal'nist' ukrayins'kykh Hromad u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX stolittya (u dvokh knykhakh). Knyha I. Kyyivs'ka hromada / N.S. Pobirchenko. – K. : Naukovyy svit, 2000. – 307 s.
 31. Pobirchenko N.S. Pedahohichna i prosvitnyts'ka diyal'nist' ukrayins'kykh Hromad u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX stolittya (u dvokh knykhakh). Knyha II. Hromady Naddnipryans'koyi Ukrayiny / N.S. Pobirchenko. – K. : Naukovyy svit, 2000. – 185 s.
 32. Pobirchenko N.S. Pytannya natsional'noyi osvity ta vykhovannya v diyal'nosti ukrayins'kykh Hromad (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittya): Monohrafiya / N.S. Pobirchenko. – K. : Nauk. svit, 2002. – 331 s.
 33. Pobirchenko N.S. Problemy osvity na storinkakh hazety «Kyeviskyy telehraf» / N.S. Pobirchenko // Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 2000. – S. 74–81.
 34. Pobirchenko N.S. Problemy osvity na storinkakh chasopysu «Kyeviskaya staryna» (1882–1906) / N.S. Pobirchenko. – K. : Naukovyy svit, 2000. – 91 s.
 35. Pobirchenko N.S. Prosvitnyts'ka diyal'nist' ukrayins'kykh Hromad (druha pol. XIX – poch. XX st.) / N.S. Pobirchenko // Vcheni zapysky Kyyivs'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu. – K., 1999. – S. 209–21.
 36. Pobirchenko N.S. Svitlyy promin' (Pedahohichna shkola i Kyyivs'ka hromada v 60-ti roky XIX st.) / N.S. Pobirchenko // Materialy dopovidey Vseukrayins'koyi nauko-praktychnoyi konferentsiyi «Formuvannya tvorchoyi osobystosti vchytelya natsional'noyi shkoly XIX stolittya». – K. : Znannya, 2000. – S. 72–75.
 37. Pobirchenko N.S. U borot'bi za osvitu Ukrayiny. «Chernyovskyy lystok» (1861–1863) / N.S. Pobirchenko // Ridna shkola. – 2000. – № 3. – S. 67–70.
 38. Rusova S. Moyi spomyny. Rr. 1861–1879 / S. Rusova // Za sto lit. – 1928. – № 2. – S. 135–175.
 39. Ryabinin-Sklyarevs'kyy O. Kyyivs'ka hromada 1879-kh r. / O. Ryabinin-Sklyarevs'kyy // Ukrayina – Kn. 1–2. – 1927. – S. 144–162.
 40. Sarbey V.H. Ukrayina kriz' viky. U 13-ty tt. – K. : Al'ternatyvy, 1998 – 1999. – T. 9: Sarbey V.H. Natsional'ne vidrozhennya Ukrayiny / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K. : Al'ternatyvy, 1999. – 336 s.
 41. Svitlenko S.I. Svit modernoyi Ukrayiny kintsya XVIII – pochatku XX st. / S.I. Svitlenko // Dnipropetrovs'kyy natsional'nyy universytet im. O. Honchara: Zbirnyk naukovykh prats'. – Dnipropetrovs'k: Herda, 2007. – 457 s.
 42. Sivkov O. Hrani tvorchosti Hennadiya Zhurakivs'koho (do 120-richchya vid dnya narodzhennya) / O. Sivkov // [Elektronnyy resurs]: http://pmu.in.ua/news/grani_tvorch_zhyrakivskii/.
 43. Storozhenko M.Z. moho zhyttya / Upor. i vst. st. V. Ul'yanovs'koho. – K. : Lybid', 2005. – 432 s.; il. («Pam'yatky istorychnoyi dumky Ukrayiny»).
 44. Filippovych V. Nedil'ni shkoly v prosvitnyts'kiy diyal'nosti hromady Poltavy / V. Filippovych // Zbirnyk naukovykh prats'. – Poltava, 2011. – S. 115–119.
 45. Shamray S. Spomyny Ol. Ol. Rusova / S. Shamray // Za sto lit. – 1927. – № 1. – S. 236–258.

© Тарас Нагайко
(Переяслав-Хмельницький)

**«УЧИТЕСЬ, ЧИТАЙТЕ, І ЧУЖОМУ НАУЧАЙТЕСЬ, Й СВОГО НЕ ЦУРАЙТЕСЬ»:
ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ФАБУЛА ГРОМАДОВСКОГО ДВИЖЕНИЯ ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЫ XIX В. В ОТЕЧЕСТВЕННОМ ИСТОРИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ**

В статье на примере двух основных историографических этапов исследования украинского громадского движения (1 – первая треть XX в.; 2 – конец XX в. и начало XXI в.) представлен обзор работ содержащих сведения о процессе развития национального образования в Украине во второй половине XIX в. В значении фабулы понимаются характерные сюжетные вкрапления, присутствующие как в тематических исследованиях, так и отдельных обобщающих публикациях, касающихся истории украинофильских громад. Целью написания данной статьи является выделение в сегменте национальной историографии тех исследований, которые раскрывают сущность и характер их деятельности, вместе с тем освещают удельный вес народного образования и просветительства как движущей силы украинского национального возрождения в целом. Также с помощью историографического анализа, приведения и сопоставления сюжетных линий научных текстов, дана оценка степени изучения просветительского движения в среде украинофильской интеллигенции. С этой целью на примере первоисточников, мемуаров и научных тру-

дов отечественных исследователей осуществлен обзор наиболее актуальных трудов, касающихся истории громадского движения. Выделены основные этапы его изучения в национальной историографии. Проанализированы междисциплинарные исследования, в частности, работы относящиеся к истории педагогики в Украине. Отмечено наличие региональных, биографических и гендерных подходов в современных отечественных исследовательских студиях.

Ключевые слова: образование, просветительство, украинофильство, громадское движение, национальное возрождение, историография.

© Taras Nahaiko

(Pereyaslav-Khmelnytskyi)

«TEACH, READ AND LEARN FROM THE OTHERS BUT DO NOT FORGET THAT, WHICH IS YOUR OWN»: EDUCATIONAL PLOT OF THE COMMUNITY MOVEMENT OF THE SECOND HALF OF 19TH CENTURY IN THE NATIONAL HISTORICAL DISCOURSE

The article, based on two main historiographical stages in studying of Ukrainian community movement (1 stage: the first third of the 20th century; 2 stage: from the end of the 20th century to the beginning of the 21st century) introduces us an overview of studies on educational process in Ukraine in the second half of the 19th century. By «plot» it is meant specific storylines both into thematic studies and individual general studies of the history of communities. The aim of this article is to identify those studies in the segment of national historiography that reveal the essence and nature of their activities, and also highlight the key role of public education and enlightenment in general, as the engines of the Ukrainian national revival. Using the methods of historiographical analysis, we made an attempt, based on a chronologically constructed plan, taking and comparing the story lines of scientific texts, to comprehensively value the degree of coverage of the educational progress of the Ukrainophile intellectuals. Taking as an example original works, memoirs and scientific works of national researchers, an overview of the most relevant studies on the history of the community movement was made. The main stages of the study of a community movement made by a national historiography are emphasized. Interdisciplinary studies, specifically works on the history of pedagogy in Ukraine, are also involved in the analysis. It is also noted that there are regional, biographical and gender approaches in modern domestic research studios.

The theme is relevant for further study not only in historiography, but also the source-study aspect. Insufficient number of documentary information about the history of the community movement necessitates a wider involvement of sources of private origin: journalistic works, letters, memoirs, and biographical information about their educational activities, which led to the revival of the national consciousness of Ukrainians and created the conditions for the practical implementation of the idea of Ukrainian statehood.

Key words: education, enlightenment, Ukrainophile, community movement, national revival, historiography.

До редакції надійшла 1.09. 2017.

УДК 94(477) «19/20»

<https://doi.org/94.10347/2522-4111.2017.37.1.1>

© Ольга Шакурова

(Київ)

ЕТНОГЕНЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ В. ХВОЙКИ

Стаття присвячена дослідженню автохтонної етногенетичної концепції В. Хвойки. При її написанні застосовані такі наукові методи: історичний, порівняльно-історичний, хронологічний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, біографічний та ін. Вивчення наукової спадщини визначних особистостей української історії є актуальною науковою проблематикою. Особливо це стосується проблеми походження українського народу – однієї з найбільш складних і дискусійних в українському історіографічному дискурсі. Особистість та наукова діяльність Вікентія Хвойки привертала та привертують увагу не лише вузького кола науковців, а й широкої громадськості. Актуальність дослідження етногенетичної концепції В. Хвойки в новітній вітчизняній історіографії визначається: необхідністю аналізу та систематизації нагромаджених знань про походження українців з метою кращого пізнання національної історії; недостатньою розробкою і вивченням етногенетичних поглядів вченого у сучасній вітчизняній історіографії. Осягнення на-